

KEMÉNY ISTVÁN

Az életforma fogalmáról¹

Az életforma fogalmát két szempontból kell megközelíteni: leíró és strukturális szempontból. A leíró szempont egyben összehasonlító szempont is: többek között azt kutatja, hogy mi az, ami összeköti, és mi az, ami elválasztja az embereket egymástól. Az életforma ugyanis összeköti a benne részt vevőket, és elválasztja őket azoktól, akik más életformában élnek. Ennél a megközelítésnél még nem alkalmazzuk a struktúrában elfoglalt hely és a funkció fogalmát. Így például a summások, a mezőgazdasági cselédek és a bányászok életformájának leírásánál nem az egyenlőtlenség és a struktúrában elfoglalt hely különbsége az első szempont, hiszen ezek a különbségek náluk nem feltétlenül alapvetők. Ugyanakkor mégis élesen elkülönülő életformákkal van dolgunk, s először ezt kell tisztáznunk.

Az életforma leíró fogalmánál többek között Tönnies és Weber tipológiájából, a közösség és társulás megkülönböztetéséből kell kiindulni. E megkülönböztetés nyilvánvalóan viszonylagos. A szakszervezet például a társulás extrém típusának fogható fel, ugyanakkor erős közösségi romantikája lehet, és közösségre jellemző módon erősen presszionálhatja a tagokat. A faluszervezet a szakszervezethez képest közösség, de az ősi etnikumokhoz, rokonsági közösségekhez képest társulásnak látszik. A tipológia egyik gyengéje, hogy különböző dimenziókat olvaszt egybe anélkül, hogy analitikusan megkülönböztetné őket egymástól. Ilyen dimenzióknak számít az, hogy a csoportosulás önkéntes vagy kényszerű-e; hogy az élet minden területére kiterjed-e, vagy csak bizonyos vonatkozásokra (a személyiség egészére vagy csak egyik oldalára); hogy tradicionális vagy racionális természetű-e; hogy beleszületik-e az ember, vagy önként választja; hogy mekkora mozgási teret biztosít tagjainak, és miben; hogy a csoport tagjai személyesen ismerik-e egymást, avagy sem; hogy földrajzilag lehatárolt vagy lehatárolatlan csoportról beszélünk-e.

E dimenziók különböző *kombinációja* alapján alapvető csoportosulási típusok állíthatók fel, de ezt a mechanikus megközelítést absztraktnak és üresnek érzem. A csoportosulások jellemzésénél termékenyebb, ha induktívan haladunk, ugyanakkor a fenti analitikus szempontokat állandóan figyelembe vesszük.

¹ A tanulmány forrása a Kemény István *Szociológiai írások* című kötetben (Replika Könyvek, Szeged, 1992) megjelent *Az életforma fogalmához* című írás I. és III. része. Az itt közzétett szöveget Havas Gábor és Kertesi Gábor dobozta. – A szerk.

Az életforma fogalmának körülhatárolása

Az életformacsoport nem feltétlenül közösség: tagjai nem feltétlenül ismerik egymást személyesen. Beszélünk a bányászok, a summások, a cselédek életformájáról anélkül, hogy feltételeznénk, hogy az országban vagy csak a Dunántúlon élő bányászok, cselédek vagy summások személyesen ismerik egymást. Ennyiben az életformacsoport nem közösség. Nem közösség annyiban sem, hogy földrajzilag kevésbé határolt: az életformacsoport tagjai az esetek nagy részében valamilyen ország területén szétszórva élnek. Az életforma tulajdonképpen szubkultúra, egy adott társadalom kultúrájának része. Egyes elemei közösek a kultúra egészével, tehát más szubkultúrákkal is, más elemei különböznek más szubkultúráktól. Ugyanakkor részei a társadalom egész struktúrájának, és az életforma meg sem érthető, ha nem jutunk el annak megtárgyalásáig, hogy az életformacsoport tagjai milyen helyet foglalnak el a társadalom szerkezetében, és az a hely milyen összefüggésben van magával az életformával.

Az életforma közösség annyiban, hogy az élet minden területére kiterjed, a személyiség egészét érinti. Község annyiban is, hogy alapvetően tradicionális természetű. Ehhez annyit kell hozzátenni, hogy a tradicionalitást nem merev ismétlődésnek kell felfogni, hanem állandóan változóknak. Azt is hozzá kell még tennünk, hogy tradicionalitás és racionalitás nem merev ellentétpár. Az életforma szokásszerűsége nem zárja ki a racionalitást. Több szempontból sem.

Először is azért, mert valamilyen működő, élhető életforma magától értetődően azt is jelenti, hogy összeegyeztethető tagjainak a társadalmi struktúrában elfoglalt helyével, tehát az életforma lényegében észszerű az ösztársadalom és az egyén számára is: az egyén számára biztosítja a fennmaradást és bizonyos mértékű társas gratifikációkat (jutalmat, elégedettséget, társas örömekeket); a társadalom számára biztosítja bizonyos funkciók ellátását az életformához tartozó egyének részéről, és ennek folytán az egész struktúra fennmaradását.

A racionalitás második eleme, hogy az adott életformán belül élő emberek állandóan kísérleteket tesznek az örökölt életforma észszerűbbé tételére, több síkon is. Egyrészt az életforma elfogadásán belül bizonyos elemek kicserélésére a fáradtság csökkentésének és a kielégülések növelésének érdekében, másrészt a strukturális hely előnyös megváltoztatása érdekében (esetleg más strukturális csoportok rovására, esetleg azokkal összhangban). Idetartoznak az életforma racionalizálását ideológiailag szolgáló törekvések, tehát azok a törekvések, amelyek nem az életforma tényleges valóságát akarják észszerűbbé alakítani, hanem egészét vagy részeit különböző indokokkal racionalisnak akarják feltüntetni. Ezek az ideológiák különben mindig értékekkel kapcsolatosak; akár a testi-lelki egészségre, akár vallási vagy üdvösségelvekre hivatkoznak.

A túlvilági üdvösség, a teljes társadalmi egyenlőség, az emberiség teljes felszabadulása vagy az ép testben ép lélek ideológiája ebből a szempontból egyformán racionalisztikus: valóságos alapja mindegyiknek valamilyen életforma védelmezése; a hivatkozási alapul szolgáló végső elv pedig mindegyikben irracionális: érületi-indulati alapon fogadjuk el vagy utasítjuk vissza; magától értetődik, hogy ezek az érületi-indulati alapok is az életformában gyökereznek. Így racionalisztikusnak fogható fel a szélsőséges és merev tradicionalizmus is, egyrészt formailag, másrészt tartalmilag. Formailag

racionális okfejtéseket vesz igénybe, tartalmilag pedig az életforma védelmére és az életformához tartozó emberek kohéziójának növelésére irányul.

Nem választhatók el a szokásszerűségtől az életforma radikális átalakítására irányuló törekvések sem. Ezek mindig racionális mezben lépnek fel, ugyanakkor mindig a szokásszerűségből nőnek ki. Az ilyen törekvéseknek sok változatát ismerjük. Az egyik változatban valamelyik életformacsoport tagjai egyáltalában nem elégednek meg a társadalmi struktúrában elfoglalt helyükkel, és az egész struktúrát úgy akarják átalakítani, hogy örökölt életformájuk folytatása szempontjából a legkedvezőbb legyen.

Egyik példája ennek a forradalmi értelmiség és polgárság különböző csoportjainak messzemenően racionális ideológiájú törekvése, hogy saját életformájukat az egész társadalomra rákényszerítsék, saját szubkultúrájukat általános kultúrává tágítsák. Ugyanilyen törekvések konzervatív oldalról is megjelennek, egyrészt olyankor, amikor a konzervatív életformák veszélybe jutnak, másrészt olyankor, amikor a konzervatív életformában élők anyagi eszközei megnövekednek.

A forradalmi értelmiség törekvéseire jó példa a francia jakobinusok mozgalma, a konzervatívokéra a spanyol jezsuiták expanzív törekvései a XVI. század végén. Ilyen alkalmakkor a kiterjedt életformacsoport tagjainak egy része igényeinek megfogalmazásában pályafutása során messze túlmegy az eredeti kiindulópontokon, saját életformáját is a megnövekedett igények szolgálatába állítja, ezért az eredeti életformán erős változtatásokat hajt végre, s ugyanezeknek a változtatásoknak a végrehajtását követeli – egyre türelmetlenebbül – eredeti életformacsoportjának tagjaitól. Ebben az irányban legmesszebb a túlnyomórészt nem nemes származású orosz értelmiségiek jutottak el a XIX. század közepétől kezdve. A spanyol jezsuitáknál, a francia jakobinusoknál és az orosz bolsevikoknál egyaránt az történt, hogy a gyerekkori neveltetésből fakadó életeszményt kényszerítő erővel az egész társadalomra óhajtották kiterjeszteni, miközben magát az életeszményt is úgy alakították, hogy erre a célra alkalmas legyen, vagy legalábbis képviselői számára annak lássék.

Racionalitás és szokásszerűség kölcsönhatását figyelhetjük meg olyankor is, amikor az egyén egyik életformacsoportból a másikba lép át. Egyetlen példával hadd illusztráljam ezt: képzeljünk el valakit, aki az ötvenes-hatvanas években Budapest valamelyik nyomortelepén nőtt fel, s e pillanatban – racionális választás alapján – a magyar értelmiség valamelyik csoportjának tagja. A kiindulópont a szegények örökölt szokásrendjének átvétele, s az eredmény ismeretében joggal tételezhetjük fel, hogy emberünk ezt a szokásrendet testi vagy lelki okokból elfogadhatatlannak érezte. De már a kiindulópontot is az 1945 utáni változások magyarázzák: az elmúlt huszonöt évben kivétel nélkül minden szegény gyermeket erősebb modelláló hatások érték a másik oldalról, mint korábban. A túljutás most is valószínűtlen, mégis több a reális alapja, mint régen. A kiindulópont önmagában még nem ér semmit; a továbbjutáshoz az is kell, hogy az esetek kis százalékában törvényszerűen előálló társadalmi véletlenek szuggesztíven jelöljenek meg nagyon konkrét átvezető utakat. A racionális választás a középiskola és az egyetem választása, valójában azonban valamilyen félig ismert életformához való csatlakozás igénye. Ezt az életformát emberünk *egészében* fogadja el – még ha egyes elemei számára visszatetszők is –, választása tehát egyfajta szokásszerűség felcserélése egy másikkal.

A racionalitás és a szokásszerűség látszólagos ellentétpárjánál mindnyájan hajlamosak vagyunk arra, hogy a szokásszerűséget merev ismétlődésnek fogjuk fel, a racionalitást pedig az új akarásával párosítsuk. Ennek a felfogásnak mély gyökerei vannak. Konzervatív pártok és irányzatok mindenhol és mindig a tradíciókra szoktak hivatkozni, a radikálisan újítani akaró pártok és irányzatok pedig az élet racionális alapokon nyugvó újjászervezését sürgetik, s a tradíciókat mint irracionálisakat utasítják el. Nem is tagadható, hogy a modern világ történetében évszázadok óta küzd egymással a tradíciókra hivatkozó konzervatív és a tradíciókat elvető utópikus gondolkodásmód. A politikai szociológiában és a politikai történetírásban rendkívül fontos is ez a szembeállítás. De még ezeken a területeken is itt volna az ideje a fogalmak alapos tisztázásának.

Az életforma vagy más szóval a kultúra jelenségeinek vizsgálatánál semmi esetre sem szabad a szokásszerűséget és a racionalizmust a fenti értelemben használni. A kultúra kutatója számára a szokás sohasem marad önmagával azonos, mert éppen azáltal, hogy gyakorolják, szünet nélkül változik. A szokásszerűség tehát nem a változatlanyságot, hanem az alakulást, a változást tételezi fel.

A racionalizmus sem a szokásszerűség ellenpólusa, hanem a szokásszerűségben bekövetkező változások, illetőleg a szokásszerűségen belül fellépő konfliktusok értelmezése, magyarázata, általánosítása. Valaki változtat valamit az örökölt szokásokban, és megpróbálja megmagyarázni önmagának, hogy mi történt: a racionalizmus *egyik* változata. A szokások egy irányban tartósan változnak, s e tendenciák feszítőerőként lépnek fel a változást átélőkkel szemben; általánosított formába kell önteniük a tendenciát: a racionalizmus *másik* változata. A szokásrendszer változásai úgy alakulnak, hogy egyes területei ellentmondásba kerülnek más területekkel; az ellentmondást valahogy fel kell oldani, el kell rendezni: a racionalizmus *harmadik* változata. A különböző szokásrendszerekben élő embercsoportok törekvései élesen szembekerülnek egymással; valamelyik szokásrendszernek felül kell kerekednie, vagy az egymással harcoló törekvéseknek kompromisszumot kell kötniök: a racionalizmus *negyedik* változata.

Ugyanilyen villódzást tapasztalunk a látszólagos ellentétes végletek között, ha azt kérdezzük: beleszületik-e az ember a kultúrába, az életformába, vagy pedig önként választja? A Mayflower puritánjai beleszülettek abba a puritán kultúrába, melyet őseiktől örökölték, s mivel szokásaik egy napon összeegyeztethetlenné váltak az angol államrenddel, kivándoroltak Hollandiába. Itt sem élhettek sokáig, s átkeltek az óceánra, hogy egy új államnak s a nyugati civilizáció új változatának alapjait rakják le. Úgy akartak tovább élni, ahogy gyerekkorukban azt megtanulták, de az adott kerek között nem volt rá módjuk: választásra kényszerültek. A számukra régóta választották, és kényszerűségből újat teremtettek. A volt szegényparaszt szakmát tanuló gyereke számára magától értetődően természetes a folytatás igénye is. De szakmát tanulva elkerülhetetlenül gyárba kerül, munkahelyén és lakóhelyén egyaránt érthetetlen formák veszik körül. „Úgy igazodik hozzájuk, mint akár a természet állította tényekhez, akadályokhoz.”² Életében új társadalmasodás kezdődik; sem a beleszületés, sem a választás szava nem illik rá.

² Hajnal István: Történelem és szociológia. *Századok*, 1939, 152. o.

Vajon mennyiben vannak tudatában az életformacsoport, a szubkultúra résztvevői egymáshoz tartozásuknak, mennyiben fontos az számukra, s egyáltalában mennyiben jellemzi őket a tudatosság ilyen vagy olyan foka?

A tudatosság kritériuma az életformacsoportokkal kapcsolatban leginkább Webernél szerepel. Ő ugyan nem életformacsoportokról, hanem rendekről beszél, de rendnek nagyjából azt nevezi, amit én életformacsoportnak. Szóhasználat a két-ségkívül befolyásolja a tárgyalásmódot is: részben azért, mert ezt a szót használja, a rend jellemzésénél bizonyos mértékű hangsúlyeltolódás következik be. Ehhez a hangsúlyeltolódáshoz természetesen nemcsak a szóhasználat járul hozzá. Érdek-lődése elsősorban a hatalmi struktúrára irányult; a rendet is mindig ebből a szem-pontból vizsgálta. Ezért nála nagyobb szerepet kap a strukturális hely megközelí-tése, mint a leíró jellemzés analitikus fogalmainak kialakítása; többet foglalkozik az előjogok kérdésével.

Weber a rendet a közösségi társadalmi kapcsolat legtipikusabb válfajának tekinti. Közösséginek fordítom a *Vergemeinschaftung* kifejezést, amelynek szó szerinti for-dítása magyarul nem adható meg: a kifejezés egyszerre jelenti a közösségivé válást és ennek a közösségivé válásnak az eredményét. A *Vergesellschaftung* kifejezést szerin-tem jól fejezi ki a társulás magyar szó: benne van, hogy a társulás úgy jön létre, hogy a benne részt vevők társultak, tehát társadalmi cselekvés eredményeképpen, s benne van az is, hogy olyanfajta társadalmi kapcsolatról van szó, amely racionálisan moti-vált érdekkiegyenlítődésem vagy érdek-összekapcsolódáson alapul. „A *rend*, ellentét-ben az osztállyal, rendszerint közösség, még ha gyakran amorf jellegű is.”³ A közös-séget viszont Weber így határozza meg: „»Közösséginek« nevezük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvés beállítottsága... a résztvevőknek szubjektíven *átértzett* (affektív vagy tradicionális) *összetartozásán* alapul.”⁴ Valamivel később vilá-gosan kifejti, hogy mit ért ezen: „Csak akkor jön létre társadalmi kapcsolat – vagyis nem csupán egyeseknek a környezettel való kapcsolata –, ha ennek az érzésnek az alapján valamiképpen egymáshoz igazítják viselkedésüket, s csak akkor keletkezik »közösség«, ha átértzik összetartozásukat.”⁵

Webernél tehát az összetartozás tudata a döntő kritérium, számomra viszont ele-gendő, ha az életformacsoport tagjai egymáshoz igazítják viselkedésüket, vagy – ahogy Weber más helyen kifejezi – egymástól meghatározott életvitelt várnak el. Pontosabban: nem elegendő, mert jó néhány más, jellemző vonást ugyanilyen nélkülözhetetlennek tartok, ugyanakkor az összetartozás tudatát többnyire meglevő, de nem nélkülözhe-tetlen kísérőjelenségnek érzem. Így például Weber maga hivatkozik a korabeli Német-országban élő zsidókra, akik állítása szerint elutasítják az összetartozást. Nem is illik rájuk a *rend* szó, de szerintem – legalábbis akkor, ha a magyar társadalom hasonló kor-szakára gondolok – igen jól illet rájuk az életformacsoport fogalma.

Az előbb idéztem Webernek az életvitelre vonatkozó állítását. Nem teljes szöve-gében. A teljes szöveg így hangzik: „Tartalmilag a rendi becsület elsősorban abban

³ Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 247. o. (Politikai közösségek című fejezet.)

⁴ Uo. 66. o. (Szociológiai alapfogalmak című fejezet.)

⁵ Uo. 67. o. (Szociológiai alapfogalmak című fejezet.)

fejeződik ki, hogy az emberek mindenkitől, aki a körhöz akar tartozni, meghatározott *életvitelt* várnak el.”⁶ A meghatározó elem tehát a rendi becsület, s ennek kifejeződése az életvitel. Számomra a meghatározó elem a történetileg kialakult életvitel, s a tapasztalat azt mutatja, hogy ezt az esetek legnagyobb részében ideologikusan valamilyen becsületfogalom is alátámasztja.⁷

Életforma és társadalmi pozíció

Amikor a falu társadalma kapcsán először írtam az életformáról, egyfajta dualizmus élt bennem. Úgy gondoltam: az osztályokat a gazdasági-politikai-kulturális pozíció határozza meg, a rétegeket pedig az életforma. Hogy a pozíció a jelen, az életforma a történelem. Már jó ideje azonban úgy látom, hogy nincs értelme a kettőt egymástól így elhatárolni. Életforma és pozíció egységet alkot. Ahány pozíció, annyi életforma és viszont.

Az osztályhelyzetek és az életformák határai különböző mértékben lehetnek zártak és nyitottak. A társadalomban mindig vannak könnyen megnyitható kapuk, de csak azoknak, akik már tudják kezelni a „nyílást záró szerkezetet”, vagy legalábbis képesek azt megtanulni. Társadalmi felemelkedés akkor lehetséges, ha a kaput nyitó kilincs és a kéz egymásba illenek. Ha nagyon nagy a gazdasági növekedés (és ennek megfelelően nagy a kereslet, erős a szívóhatás), akkor minden kapu tárva: hátulról lökik, előlről húzzák még a vonakodót is. Ha kisebb, akkor a kívülállóknak csak egy része jöhet be, az intézmények válogatnak, csak azt engedik be, aki a belül levők kritériumainak megfelel. Egyes hagyományok jobban segítik ezt a megfelelést, mások kevésbé.

Minden réteg egy szubkultúra; a határok pedig kiváltságokat határolnak el. A szubkultúra egyes elemeinek rögzítése fárasztó leltárkészítés. De ezek az elemek egészet alkotnak, és ez az egész mindig racionális. A szokás fennmaradását az antropológia „*survival*”-nak nevezi, és általában önmagával, vagyis tautologikusan „magyarázza”. Szerintem szokás csak akkor marad fenn, ha racionális érdek tartja életben. Ezt az érdeket csak akkor ismerhetjük fel, ha megértettük a szituációt. Nem értjük meg a szokást, ha nem találjuk meg a szituációból fakadó értelmességet.

Erdei helyesen jár el, amikor a kötött paraszti szokásrendszert a termelés elsőbbségéből vezette le. Ezt a termelést csak ezekkel a szokásokkal lehetett fenntartani.⁸ Nem járt el viszont helyesen, amikor a „hagyományos”, mindenoldalú parasztgazdaságot irracionálisnak tartotta: adott szituációban a mindenoldalúság volt racionális.

⁶ Uo. 248. o. (Politikai közösségek című fejezet.)

⁷ De nem feltétlenül. Ha arra a magyar falura gondolunk, amelyet Móricz Zsigmond írt le az *Életem regényében*, akkor az életvitel ereje kötelező, mindenki számára nyilvánvaló. Aki nem viselkedik az elvárásnak megfelelően, azt megszólják, annak viselkedését helytelenítik. Ehhez kapcsolódik valamilyen becsületfogalom is, de eléggé szembetűnő a másodlagossága.

⁸ A szokások egy része közvetlenül szolgálta az életben maradást, más része közvetetten: a minden (szub)kultúrában fellelhető orgasztikus mozzanatok kompenzálást nyújtanak, akárcsak a különböző fellazítások, egyéni menedékek, nyugvópontok, intim páros vagy társas kapcsolatok stb.

Oscar Lewisnak⁹ igaza volt, amikor a szegénység kultúráját egy adott szituációra való reagálásnak nevezte; olyan alkalmazkodásnak, amely nemcsak a fennmaradást biztosítja – úgy-ahogy –, hanem elviselhetővé, élhetővé is teszi. De nem volt igaza, amikor azt állította, hogy ha a szituáció egyszer megteremtette ezt a kultúrát, s a kultúra létrehozott egy bizonyos habitust (vagy habitusokat), a habitus a megváltozott körülmények között is fennmarad. A szokás, habitus csak akkor marad meg, ha racionális érdek tartja életben, ha megőrzése az egyén *érdekében* áll. Lewis téved, amikor azt hiszi, hogy a „*machismo*” önmagától marad fenn, holott megnehezíti a beilleszkedést az ipari társadalomba. Egyfelől fordított a logika: mivel a társadalom nem elég ipari, csak egyeseknek ad beilleszkedési lehetőséget, a többieknek marad a *machismo*. Másfelől a szegénytelepen az egyén a *machismoval* szerzi a nőt, a biztonságot, a presztízt; igaz, a lányos féltékenységét a telep helytelenítéssel bünteti, ennek kerülése érdekében áll az egyénnek, de még inkább érdeke, hogy fizikai erővel, bátorsága fitogtatásával előnyökhöz jusson.

A szubkultúra rendszerezése nem egyszerű feladat. Az alábbiakban mégis megpróbálom empirikusan is kezelhető elemekre bontani.

Határok. Ezek mindig kiváltsághatárok. Tehát: milyen kiváltságok érhetők el a szubkultúrában, és melyekből vannak tagjai kizárva? Milyen (vagyonai, foglalkozási, politikai) státusok és milyen arányban fordulnak elő egy szubkultúrában, milyenek egy másikban? Mivel különböző foglalkozási státusok követik egymást az egyén életében, milyen életpályák fordulnak elő? Alkalmi és idegymunkák minősítenek egy szubkultúrát; mikrovizsgálatok mutatják meg a falakat, amelyekbe tagjaik beleütköznek. Ezek ritkán adminisztratívák, jóval gyakoribb, hogy a munkapiacnak nincs elég szívóhatása, a kínált feltételek nem teszik értelmessé az életmód átalakítását.

A kulturális javakat illetően a szellemi elit kulturális vagyonából kellene kiindulni, leltárt készíteni mindenről. Nemcsak az iskolai végzettségről és a megszerzett fokozatokról, hanem olyanokról is, mint a skót whisky, a sztereo berendezések, a drága nyelvtanfolyamok, külföldi utazások, külföldi tanítatások. Nem beszélve a társas kapcsolatokról, a kis szellemi titkokról. Ezt utánozzák egy lépcsőfokkal lejjebb, és minden lépcsőfok a felette lévőt, valami silányabbal helyettesítve a jobbat, két-három lépcsőfoknyi távolságban már nem is tudva, hogy ott fenn mi van, nem is értve, hogy miről van szó.

Társadalmi kiváltságok, presztízs. Amit egy szubkultúra tagjairól gondolnak, s amit ők gondolnak magukról. Érintkezési lehetőségek és formák csoporton belül és csoportok között. A közvélemény-formáló erő. Kik, milyen mértékig tudják meghatározni, hogy valamilyen ügyben mi legyen egy ország ítélete?

A határok után a *szokások, konvenciók, hagyományok* jönnek. Munkás, mérnök, tudós esetében nyilvánvaló a produktív szokások elsőbbsége. Az egész embert meghatározza, hogy mit hoz létre. A termelési szokások objektíven adottak és konvencionálisak. A tudós sem érti azt, amit csinál, csak megszokja. Konvenció, hogy logikailag

⁹ Oscar Lewis: *The children of Sánchez. Autobiography of a Mexican family.* 1961. (Magyar nyelven: *Sánchez gyermekei.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.) Oscar Lewis: *La Vida. A Puerto Rican family in the culture of poverty.* San Juan és New York, 1966; valamint Oscar Lewis: *The culture of poverty.* *Scientific American*, 1966, 215(4), 19–25. o.

bizonyítani kell, konvenció az empíria, a kísérlet. A konvenciók persze lazák, mozgásterük van, mindenki ugyanazt csinálja, de mindenki másképpen. A munka mindenképpen értelmes, mert megél belőle az ember, és mert objektíven adott technológiákhoz való alkalmazkodás. Konvencionális is, célszerű is.

Képességek, készségek, orientációk, szükségletek. Nemcsak abban térek el Lewistől, hogy nem hiszek az életforma konzervativizmusában; nem hiszek abban sem, hogy a „tudat” elmarad a lét mögött, hanem azt gondolom, hogy amíg van gang, galeri, telep, tradicionális életmód stb., azért van, mert tagjainak nincs jobb lehetőségük. Abban is eltérek tőle, hogy nála az életforma védekezés, alkalmazkodás az adottságokhoz. Az is, de nem csak az. Harci eszköz is. Az életforma a vasárnap délután is, kinyújtózás, örömkérés a szűkösségekben, de még inkább stratégia, előnyök szerzése. Az életstílus szó valami esztétikumot, életművészetet sugall. Pedig a lovag életstílusa nemcsak a „*courtoisie*” (és ráadásul az is stratégia), hanem ülni a nyeregben, bírni a páncélt és a pajzsot, forgatni a kardot: érteni a szerszámhoz, amely zsákmányt hozhat. A tudósnak sem a zenehallgatás az életstílusa, hanem az összes konvencionális eszköz kezelése, hogy elhitesse: korrekt és egzakt, amit csinál; fortélyos kezelésük, hogy rákényszerítse magát a tudósvilágra és az egész társadalomra; más tudósokkal falanxban növelje a tudomány presztízsét, hatalmát, jövedelmét; kevés tudóssal együtt megdöntse más tudósok hadállásait; foglaljon, hódítson, győzzön. Ugyanezt teszi a legutolsó, legnyomorultabb csoport is, a kupec, az ócskás, a házaló...

1973/1978